Rafał Witkowski

KSIĘGA PODRÓŻY BENIAMINA Z TUDELI Z KOŃCA XII WIEKU

Spośród żydowskich podróżników, którzy pozostawili opisy swoich ekspedycji, czytelnikowi polskiemu najlepiej znany jest Ibrahim ibn Jakub, który ok. 965 roku przebywał w Europie Środkowej i opisał państwa, między innymi Mieszka I. Jego słowa są cytowane w niejednym podręczniku szkolnym czy naukowej monografii[1]. Nie był oczywiście jedynym żydowskim podróżnikiem, który w wiekach średnich skomponował dziennik-relację z wyprawy handlowej lub poznawczej w odległe i mało znane strony ówczesnego świata. Rówieśnikiem Ibrahima był Chasdaj abu Yusuf ibn Szaprut, urodzony ok. 915 roku w iberyjskim mieście Jaen. Wszechstronnie wykształcony, znający języki hebrajski, arabski i łaciński, był przede wszystkim lekarzem na dworze kalifa Abd al-Rachmana (912-961). Zaangażowany w prowadzenie bieżącej polityki i negocjacje z cesarzem bizantyjskim, przy pomocy prawosławnego mnicha Mikołaja przetłumaczył z greki na arabski cenne dzieło o botanice. Utrzymywał także kontakty z wysłannikami cesarza Ottona I – opatem Janem z Göritz, który w 956 roku przybył do Kordoby, oraz z dworem władców Leonu i Nawarry. Znana jest jego ciągle dyskutowana korespondencja z nowo nawróconym władcą Chazarów, do którego wysłał list pisany po hebrajsku. Utrzymywał także korespondencję z Dosą, synem największego żydowskiego uczonego wczesnego średniowiecza Saadią Gaonem, podróżując do gmin żydowskich położonych głównie w Afryce Północnej. Zachowały się jego utwory poetyckie oraz traktaty prawnicze, ułożone przed śmiercią w Kordobie ok. 970 roku (lub 990 roku). Bez wątpienia jego życie i działalność zapoczątkowały wspaniały rozwój kultury Żydów sefardyjskich (Kuyt 2002).

Spośród Żydów aszkenazyjskich na uwagę w kontekście naszych rozważań zasługuje Petachia (Pethahiah) ben Jacob ha-Laban, znany lepiej jako Petachia z Ratyzbony (Regensburga). Urodzony w Pradze udał się do miasta, z którym jest związane jego imię. Jego brat, Izaak ben Jacob ha-Laban, kierował jeszywą w Ratyzbonie, a przez pewien czas mieszkał także w Wormacji i był

1 Por. Spekke 1938, Widajewicz 1946, Labuda 1947, 1958, 1967, Lewicki 1955, Grodecki 1969, Horn 1983, Gieysztor 1983, Samsonowicz 1989, Hauziński 1989, Witczak 1994, Kowalska 1998, Pleszczyński 2006, tam wcześniejsza literatura.

związany z tamtejszą gminą żydowską. Izaak należał do pokolenia pierwszych tosafistów, czyli średniowiecznych komentatorów Talmudu (nazwa pochodzi od hebrajskiego słowa tosafot, hebr. תוספות), których opinie były drukowane w późniejszych wydaniach tej ważnej dla judaizmu księgi. Odebrawszy staranne wykształcenie, Petachia odbył wielką podróż pomiędzy 1175 a 1190 rokiem, wyruszywszy z Ratyzbony, by przez ziemie polskie, południowej Rusi, Armenię, Persję dotrzeć do Palestyny (Bousek, 2005-2006). Część zapisek z podróży zaginęła w Pradze po jego powrocie, a reszta została zebrana przez Judę ben Samuela he-Chassida i znana z kilku rękopisów pod umownym tytułem "Sibbub" (Harboun 1986). Dopiero wydanie drukiem po raz pierwszy w Pradze w 1595 roku uczyniło dzieło Petachii znanym i sławnym. Pierwsze wydanie łacińskie przygotował i opublikował niemiecki hebraista i profesor języków orientalnych na uniwersytecie w Altdorfie – Johann Christoph Wagenseil w dziele *Exercitationes Sex*, wydanym w Strasburgu w 1697 roku (Peregrinatio 1697). Nowe wydanie hebrajskie wraz z francuskim przekładem ukazało się jako "Sibbub ha-Olam" w Paryżu w 1831 roku, a nieco później – angielskie tłumaczenie A. Benischa wydrukowane w Londynie w 1856 roku (Travels of Rabbi Petachia 1861; Palestina y Eurasia 1989; Benjamin von Tudela 1991).

Niemniej sławnym autorem był Beniamin z Tudeli (Tuteila), rabin i podróżnik, który zwiedził w XII wieku znaczne połacie Europy, Azji i Afryki. Pozostawił po sobie jeden z najciekawszych i najczęściej cytowanych opisów podróży, który o całe stulecie wyprzedził dzieło Marco Polo. Wykorzystując szeroką wiedzę o historii i geografii oraz znajomość języków obcych, Beniamin z Tudeli stał jedną z czołowych postaci żydowskiego świata wieków średnich (Benjamin 1995, Abrahams 1996, Kupczyk 1993).

Wyruszył w podróż ok. 1165 roku w nadziei, że uda mu się dotrzeć do Ziemi Świętej, gdzie być może chciał się osiedlić. Jednak dokładny cel jego podróży nie jest w pełni jasny. Nie można wykluczyć, że oprócz motywów religijnych, kierował się również względami handlowymi. Być może zamierzał sporządzić swoistego rodzaju katalog gmin żydowskich, zlokalizowanych wzdłuż drogi z Europy do Ziemi Świętej, co mogłoby w przyszłości ułatwić pielgrzymowanie innym Żydom, zmierzającym do grobów starożytnych proroków i królów. Udał się w długą podróż, zatrzymując się często w miastach, spotykając się z lokalnymi gminami żydowskimi, opisując ich życie i położenie (Busi 1997, Kashani 1992).

Niewiele wiadomo o życiu Beniamina zanim wyruszył w podróż. Pochodził z małego miasta Tudela na rzeką Ebro. Podróż rozpoczął w Saragosie, by dalej wędrować wzdłuż doliny rzeki Ebro, a stamtąd ku południowej Francji i portowej

Marsylii. Po zwiedzeniu miast w północnych Włoszech i Rzymu, udał się do Konstantynopola, dalej przez Azję Mniejszą i Palestynę dotarł do Bagdadu. Następnie powędrował do Persji, skąd powrócił przez Półwysep Arabski do Egiptu i dalej skierował się przez Afrykę Północną do Hiszpanii, gdzie powrócił w 1173 roku. Podczas tej wędrówki odwiedził ponad 300 miast[2], wliczając największe i najważniejsze do ówczesnej kultury (m.in. Rzym, Konstantynopol, Aleksandria, Jerozolima, Damaszek, Bagdad, *Do Ziemi Świętej 1996)*.

Opisując pobyt w Rzymie, Beniamin wspomniał o spotkaniu z Reb Jechielem, który pracował dla papieża Aleksandra, dbając o jego dwór i majątek. Jedynym papieżem o tym imieniu był wówczas Aleksander III (1159-1181), który odegrał ważną rolę w sporze między królem angielskim Henrykiem II a arcybiskupem Tomaszem Beckettem. Tuż po wyborze w 1159 roku, a jeszcze przed oficjalną konsekracją, Aleksander III musiał opuścić Rzym, gdyż cesarz niemiecki Fryderyk Barbarossa wspierał antypapieża Wiktora IV. Aleksander powrócił do Wiecznego Miasta w listopadzie 1165 roku, lecz dwa lata później ponownie musiał je opuścić. Oznacza to, że Beniamin musiał być w Rzymie pomiędzy 1165 i 1167 rokiem.

Beniamin podróżował po krajach, które zostały podporządkowane wpływom Islamu. Ziemie Bliskiego Wschodu podbite przez Arabów od końca VII wieku stawały się muzułmańskie, a coraz mniej chrześcijańskie i żydowskie. Imperium Arabów, rozciągające się od granic Indii do rzeki Ebro, obejmowało tereny związane od tysiącleci z kulturą i religią żydowską. Dalszy postęp Arabów został zatrzymany w 732 roku przez Karola Młota w siedmiodniowej bitwie pod Poitiers. Udało się jednak Arabom stworzyć wielkie państwo, w którym kwitł handel i rzemiosło, a miasta takie, jak Kair i Bagdad stały się światowymi metropoliami. Początkowo Żydzi cieszyli się opieką ze strony kalifów, dzięki

2 Trasa wędrówki Beniamina wiodła przez następujące miasta, miejscowości i krainy: Saragosa, Barcelona, Narbonne, Beziers, Montpellier, Lunel, Posquières, Bourg de St. Gilles, Arles, Marsylia, Genua, Pisa, Lucca, Rzym, Neapol, Sorrento, Salerno, Amalfi, Benevento, Melfi, Ascoli, Trani, Taranto, Brindisi, Corfu, Arta, Patras, Lepanto, Crissa, Korynt, Teby, Armylo, Vissena, Saloniki, Abydos, Konstantynopol, Rhaedestus, Gallipoli, Chios, Samos, Rodos, Cypr, Curicus, Malmistras, Antiochia, Ladikiya, Gebela, Kadmus, Tarabulus (Trypolis), Gubail (Byblus), Bejrut, Sydon, Tyr, Akkon, Haifa, Karmel, Cezarea, Ludd, Samaria, Nablus, Jerozolima, Betlejem, Hebron, Beit Jibrin, Shiloh, Ramah, Gibeah, Nob, Ramleh, Jaffa, Aszkelon, Jezreel, Seforis, Tyberiada, Meron, Kedesz Naftali, Banias, Damaszek, Galid, Salchah, Baalbec, Tadmor, Emesa, Hatnath, Szeizar, Aleppo, Kalat Jabar, Rakka, Harran, Ras-el-Ain, Geziret Ibn Omar, Mosul, Rahbah, Karkisija, El-Anbar, Hadara, Okbara, Bagdad, Gazigan, Babylon, Hillah, Kafri, Kotsonath, Kefar Al-Keram, Kufa, Sura, Shafjathib, El-Anbar, Hillah, Kheibar, Teima, Tilmas i Tanai w Arabii, Basra, Chuzistan, Szuszan, Rudbar, Nihawand, Mulahid, Amadia, Hamadan, Tabaristan, Isfahan, Sziraz, Ghaznah, Samarkanda, Tybet, Naisabur, Chuzistan, wyspa Kisz, Katifa, Chulam (Quilon), Indie, Ibrig, Chiny, Al-Gingaleh, Zebid, Aden, Abisynia, Nubia, Egipt, Gana, pustynia Sahary, Fayum, Heluan, Kair, Aleksandria, Damietta, Sunbat, Górna Synaj, Tur Synaj, Tanis, Sycylia, Messina, Palermo, Włochy, Niemcy, Czechy, Ruś, Francja, Paryż.

którym Arabowie poznawali wiedzę Greków. Kiedy Europa chrześcijańska popadała w okres stagnacji i regresji, w państwie Arabów rozkwitała literatura i sztuka. Jednak przed końcem XI wieku muzułmanie stracili wiele z pierwotnego ducha tolerancji, który zaprowadzili na podbitych terenach, a ekspansja Turków seldżuckich podkopała ich militarną pozycję. Mimo przyjęcia wiary muzułmańskiej, nie zaniechali oni dalszych podbojów. Złe i nieraz okrutne traktowanie pielgrzymów chrześcijańskich, podążających do Ziemi Świętej, zmusiło chrześcijańskich władców do reakcji, która doprowadziła do zorganizowania wypraw krzyżowych. Po pierwszych niepowodzeniach krzyżowcy dotarli do Jerozolimy i założyli łacińskie królestwa nad Morzem Śródziemnym na obszarze ówczesnej Armenii, Syrii i Palestyny. W 1144 roku Turcy seldżuccy zdobyli Edessę, pokonując wkrótce także wojska cesarza niemieckiego Konrada i króla Francji Ludwika VII, którzy podczas II wyprawy krzyżowej podjęli starania, by odzyskać utraconą twierdzę. W listopadzie 1168 roku walki przeniosły się do Egiptu, gdzie chrześcijanie podjęli próbę pokonania wojsk Saracenów. Szybko jednak okazało się, że oddziały Franków musiały opuścić dolinę Nilu. Saladyn został w 1169 roku wezyrem, a po obaleniu ostatniego władcy z dynastii Fatymidów przejął władzę w Egipcie i ogłosił się w 1171 roku sułtanem Egiptu. Już po powrocie Beniamina Saladyn pokonał krzyżowców w bitwie pod Hittin 4 lipca 1187 roku i trzy miesiące później zdobył Jerozolimę. Podróżował zatem Beniamin po Bliskim Wschodzie w niezwykle niebezpiecznych czasach, ale jednocześnie był naocznym świadkiem wielu historycznych wydarzeń (Malcolm 2006).

Swoje doświadczenia zawarł w księdze znanej jako מסעות בנימין (“Masa’ot Binyamin”, tzn. “Podróże Beniamina”), często określanej także jako ספר המסעות (“Sefer ha-Masa’ot”, tzn. “Księga podróży”). Beniamin opisywał poszczególne kraje i miasta, podając informacje o liczbie mieszkających tam Żydów oraz imiona przywódców danej wspólnoty. Często wspominał o zwyczajach żydowskich i nieżydowskich mieszkańców odwiedzanych miejsc. Zwracał uwagę także na charakterystyczne punkty na trasie swojej wędrówki, które ułatwić mogły orientację. Beniamin nie tylko opisywał to, co zobaczył, ale niekiedy powoływał się na źródła swojej wiedzy, wręcz je cytując (Schmitz 1990, 1994).

„Księga podróży” Beniamina z Tudeli jest nie tylko ważnym źródłem opisującym rozmieszczenie gmin żydowskich, rozsianych na trzech kontynentach, ale także wartościowym kompendium do poznania wiedzy geograficznej i etnograficznej wieków średnich (Jüdische Reisen im Mittelalter 1991, Shatzmiller 1998).

Nic dziwnego, że dzieło spisane pierwotnie po hebrajsku było często kopiowane, a później kilka razy wydawane. “Księgę podróży” po raz pierwszy

(*editio princeps*) opublikował drukiem Eliezer ben Gershon w Konstantynopolu w 1543 roku, po nim Abraham Usque we włoskiej Ferrarze w 1556 roku, poprawiając i uzupełniając pierwsze wydanie. Na podstawie tego wydania zostało przygotowane tłumaczenie na łacinę i języki nowożytne, w tym język angielski (por. *The itinerary...* 1840-1841, *The itinerary*- 1907 b, *The Itinerary* 1997; Benjamin von Tudela 1988, Benjamin of Tudela 1993, Jewish travellers 2005).

Także podróżnicy w czasach nowożytnych byli inspirowani przykładem Beniamina. Jeden z żydowskich wędrowców Josef Israel (1818-1864), wydając swoje relacje, przyjął pseudonim Beniamin z Tudeli, choć częściej bywał nazywany Beniaminem Drugim[3]. Jedna z najważniejszych powieści pisarza Mendela Mochera Sforima, opublikowana w 1878 roku została zatytułowana בנימין השלישי מסעות ("Masoes Beniamin Haszliszi", tzn. "Podróże Beniamina Trzeciego"). Jest to opowieść w stylu przygód żydowskiego Don Kichota i nawiązuje do opisu podróży Beniamina z Tudeli.

* * *

"KSIĘGA PODRÓŻY"

Fragmenty[4]

Zaczyna się księga podróży, którą spisał rabin Beniamin, syn Jonasza, z ziemi Nawarry. Niech jego dusza znajdzie wytchnienie w raju.

Wspomniany rabin Beniamin wyruszył z miasta Tudela, gdzie się urodził, i podążył przez wiele odległych krain, co opisał w swojej księdze. O każdym miejscu, które odwiedził, poczynił zapiski o wszystkim, co widział albo co zostało mu przekazane przez osoby godne zaufania (...) o sprawach, które nie

3 Urodzony w mołdawskiej miejscowości Folticzeni w 1818 roku początkowo zajmował się handlem. W 1844 roku wyruszył na poszukiwanie biblijnych zaginionych plemion izraelskich, docierając rok później do Stambułu, a dalej do Aleksandrii, Kairu, Palestyny, Syrii, Kurdystanu, Persji, Kabulu i Indii. Po powrocie w 1851 roku do Stambułu udał się do Włoch, Algierii, Maroka i Francji, przygotowując pod pseudonimem opis swej podróży po hebrajsku i po francusku. Wkrótce ukazała się także niemiecka i angielska wersja jego dzieła. W 1859 roku wyruszył w kolejną wyprawę, tym razem do Ameryki Północnej, gdzie przebywał przez trzy lata. Przygotowując się do kolejnej wyprawy do Azji i Ameryki, zmarł w Londynie w 3 maja 1864 roku

4 Przekład fragmentów „Księgi podróży" został oparty na angielskim tłumaczeniu z języka hebrajskiego, wydane jako *The Itinerary* 1907. Nie należy zatem traktować polskiego przekładu jako wiernego oddania języka oryginału, gdyż miejscami tekst angielski nie jest przekładem z hebrajskiego, ale jedynie jego adaptacją; przygotowanie pełnego i krytycznego przekładu z języka hebrajskiego przekroczyłoby możliwości wydawnicze i merytoryczne umiejętności piszącego te słowa. Wydanie przekładu z języka angielskiego wraz z pełnym aparatem krytycznym przewidziane jest na 2009 r. Spośród całego opisu podróży zostały wybrane dwa fragmenty: początkowy, opisujący trasę z Tudeli przez południową Francję i Italię oraz drugi – przedstawiający Jerozolimę.

były mu znane wcześniej w ziemi sefardyjskiej. Wspomina także o mędrcach i znamienitych ludziach mieszkających w każdym z tych miejsc. Podczas podróży nosił tę księgę ze sobą i przyniósł ją z powrotem do kraju Kastylii w roku 4933[5]. Wspomniany rabin Beniamin jest mądrym i rozumnym człowiekiem, uczonym w Torze i znającym dobrze Halachę (Prawo). Kiedykolwiek sprawdziliśmy jego opinie, zawsze znajdowaliśmy je jako dokładne, zgodne z faktami i logiczne. Dlatego też jest on człowiekiem godnym zaufania.

Jego księga zaczyna się w ten sposób: (...) Najpierw udałem się z mego miasta rodzinnego do Saragosy, a dalej drogą wzdłuż rzeki Ebro do Tortosy. Stamtąd podróżowałem dwa dni do starożytnego miasta Tarragona, gdzie znajduje się wiele olbrzymich i greckich budowli[6] (Armistead 1987). Takich budowli nie sposób znaleźć wśród innych miejscowości kraju sefardyjskiego. Jest ono położone nad brzegiem morza dwa dni drogi od miasta Barcelona, gdzie znajduje się święta gmina, do której należą mądrzy i wspaniali mężowie i uczeni, tacy jak Reb Szeszet, Reb Szealtiel, Reb Salomon i Reb Abraham, syn Chisdaja. Jest to małe, lecz piękne miasto, usytuowane nad brzegiem morza (Cano Pérez 2004).

Kupcy przybywają tam ze wszystkich stron ze swoimi towarami, z Grecji, Pizy, Genui, Sycylii, Aleksandrii w Egipcie, Palestyny, Afryki i ze wszystkich innych nadmorskich miejscowości. Stąd jest dzień i pół drogi do Gerony, gdzie znajduje się mała gmina żydowska. O trzy dni drogi oddalone jest Narbonne, miasto znane z poziomu wiedzy; stamtąd nauka Tory rozchodzi się dalej na wszystkie kraje. Mędrcy, wielcy i znamienici mężowie mieszkają tutaj. Na ich czele stoi Reb Kalonymos, syn wielkiego i sławnego rabina Todrosa z pokolenia Dawidowego, którego pochodzenie jest potwierdzone. Posiada on nadania i ziemię, daną mu przez władcę tego miasta, których nikt nie może mu odebrać siłą. Znamienitą osobą we wspólnocie jest rabin Abraham, kierujący miejscową szkołą, a także Reb Machir i Reb Juda, i wielu innych wybitnych uczonych. Obecnie mieszka tam 300 Żydów.

Stamtąd są cztery parasangi[7] do miasta Beziers, gdzie znajduje się wspólnota żydowska uczonych mędrców. Na jej czele stoi Reb Salomon Chalafta, Reb Józef i Reb Nethanel. Dalej o dwa dni drogi położone jest Har Gaasz, które jest nazywane [po francusku – RW] Montpellier. To miejsce dobrze przystosowane do handlu, ulokowane około parasangi od morza. Kupcy przybywają tutaj ze wszystkich stron świata, z ziem Edomu[8], Ismaela, z kraju Algarve[9], Lombardii,

5 To znaczy w 1173 roku ery chrześcijańskiej.
6 Znajdowały się tam, m.in., ruiny rzymskiego akweduktu, resztki murów miejskich i innych budowli.
7 Parasang (albo parasanga) była starożytną perską miarą długości, wynoszącą ok. 5,5 km.
8 Starożytna kraina historyczna, leżącą na pograniczu dzisiejszego Izraela i Jordanii.
9 Tzn. z Portugalii; dziś jedna z prowincji tego państwa, ze stolicą w Faro.

z ziem należących do wielkiego Rzymu, ze wszystkich krain Egiptu, Palestyny, Grecji, Francji, Azji i Anglii. Można tam spotkać ludzi wszystkich narodów handlujących za pomocą Genueńczyków i Pizańczyków oraz znaleźć wielce sławnych uczonych, których przywódcami są rabin Ruben, syn rabina Todrosy, rabin Natan, syn Zachariasza i rabin Samuel (ich główny rabin), a także rabin Salomon i rabin Mordechaj. Posiadają oni specjalne domy przeznaczone na pobożną naukę Talmudu. Do tej wspólnoty należą ludzie bogaci i miłosierni wyciągający pomocną dłoń do wszystkich, którzy tam przybędą.

Z Montpellier są cztery parasangi drogi do Lunel, gdzie znajduje się wspólnota żydowska, która studiuje Prawo dzień i noc. Tutaj żył Rabbenu[10] Meszullam, wielki rabin, a po jego śmierci nadal pozostało w tym mieście pięciu jego synów, którzy są mądrymi, wspaniałymi i bogatymi ludźmi, a mianowicie Reb Józef, Reb Izaak, Reb Jakub, Reb Aaron i Reb Aszer – pustelnik, który żyje z dala od świata; zagłębia się on w księgach dzień i noc, w pewnych okresach zachowuje posty i powstrzymuje się całkowicie od spożywania mięsa. Jest wielkim uczonym w Talmudzie. W Lunel żyje także ich zięć Reb Mojżesz, główny rabin, Reb Samuel starszy, Reb Ulsarnu, Reb Salomon ha-Cohen i Reb Juda lekarz, syn Tibbona, Sefardyjczyka. Studenci, którzy przybywają z odległych krain, by uczyć się Prawa, są nauczani, żywieni, zakwaterowani i przyodziewani przez wspólnotę tak długo, jak długo zamieszkują w domu nauki. We wspólnocie są mądrzy, pełni zrozumienia i święci mężowie o wielkiej życzliwości, którzy wyciągają pomocną dłoń do wszystkich współbraci z daleka i bliska. Do gminy należy około 300 Żydów – niech Bóg ich chroni i zachowa.

Z tego miasta są dwa parasangi do Posquières, które jest wielkim miastem, gdzie żyje około 40 Żydów. Na czele ich szkoły zasiada wielce szanowany rabin Abraham, syn Dawida, błogosławionej pamięci, człowiek mądry i pełen energii, wielki znawca Talmudu. Ludzie przybywają do niego z odległych stron, by studiować Prawo z jego warg i znaleźć spoczynek w jego domu, a on ich naucza. Tym, którzy pozbawieni są środków do życia, płaci za wszystko, gdyż jest bardzo bogaty. Szczodry Reb Józef, syn Menachema, także mieszka tutaj, i Reb Benveniste, Reb Beniamin, Reb Abraham i Reb Izaak, syn rabina Meira, błogosławionej pamięci.

Stamtąd są cztery parasangi do przedmieścia miasta Świętego Idziego (Bourg de St. Gilles), gdzie mieszka około 100 Żydów. Mądrzy mężowie przebywają tam, a ich przywódcami są Reb Izaak, syn Jakuba, Reb Abraham, syn Judy, Reb Eleazar, Reb Jakub, Reb Izaak, Reb Mojżesz i Reb Jakub, syn rabina Leviego, błogosławionej pamięci. Jest to miejsce, do którego przybywają

10 Tutaj nadawany sławnym rabinom, dosłownie „nasz rabin".

pielgrzymki nie-Żydów nawet z najdalej oddalonych zakątków ziemi. Od morza oddalone jest tylko trzy mile i znajduje się nad wielką rzeką Rodan, która przepływa przez całą krainę Prowansji. Mieszka tutaj słynny Reb Abba Mari, syn zmarłego Reb Izaaka; jest on komornikiem hrabiego Rajmunda.

Stamtąd są trzy parasangi do miasta Arles, gdzie jest około 200 Izraelitów, a ich przywódcą są Reb Mojżesz, Reb Tobiasz, Reb Izajasz, Reb Salomon, główny rabin Reb Nathan, i Reb Abba Mari (...).

Od tego miasta są dwa dni drogi do Marsylii, która jest miastem znamienitych i mądrych mieszkańców i ma dwie wspólnoty żydowskie z około 300 Żydami. Jedna ze wspólnot zamieszkuje poniżej, nad brzegiem morza, a druga jest ulokowana w zamku na wzgórzu. Tworzą one razem sławną szkołę mądrych ludzi, wśród których są Reb Symeon, Reb Salomon, Reb Izaak, syn Abby Mariego, Reb Symeon, syn Antoliego i Reb Jakub jego brat, a także Reb Libero. Osoby te są przywódcami górnej akademii. Na czele dolnej wspólnoty stoją Reb Jakub Purpis, człowiek bogaty, Reb Abraham, syn Reb Meira, jego szwagier, i Reb Izaak, syn zmarłego Reb Meira. Jest to niezwykle ruchliwe miasto na wybrzeżu morza.

Z Marsylii można podróżować statkiem przez cztery dni do Genui, która także jest położona nad morzem. Żyje tutaj dwóch Żydów, Reb Samuel, syn Salima, i jego brat, obaj pochodzą z miasta Ceuta i są dobrymi ludźmi. Miasto jest otoczone murem, a jego mieszkańcy nie są rządzeni przez żadnego króla, ale przez sędziów, których sami mianują zgodnie z swoim uznaniem. Każdy właściciel domostwa na wieżę przy domu, a w czasie niepokojów bronią się i walczą, będąc na szczycie wieży. Genueńczycy panują nad handlem morskim. Budują okręty zwane galerami i organizują rabunkowe wyprawy na ziemie Edomu i Ismael oraz na kraje Grecji i Sycylii. Powracają do Genui z łupami z tych wszystkich ziem. Znajdują się w stanie ustawicznej wojny z Pizańczykami. Oba miasta, Genua i Piza, są położone w odległości dwóch dni drogi.

Piza jest bardzo dużym miastem, mającym ok. 10000 domostw z wieżami, zbudowanymi dla walki w czasie najazdu. Wszyscy jej mieszkańcy są ludźmi majętnymi. Nie mają ani króla, ani księcia, któryby nimi rządził, ale tylko sędziów, których sami ustanawiają. W mieście przebywa około 20 Żydów, na czele których stoi Reb Mojżesz, Reb Chaim i Reb Józef. Miasto nie jest otoczone murem. Ulokowane jest około sześciu mil od morza; rzeka przepływająca przez miasto daje możliwość przypłynięcia i wypłynięcia statków.

Od Pizy są cztery parasangi do miasta Lukka, które znajduje się na pograniczu Lombardii. W mieście Lukka żyje około 40 Żydów. Jest to przestronne miasto, a na czele wspólnoty żydowskiej stoją Reb David, Reb Samuel i Reb Jakub.

Stamtąd o sześć dni drogi znajduje się wielkie miasto Rzym. Rzym jest głównym miastem dla chrześcijańskich królestw, a żyje w nim około 200 Żydów, którzy zajmują ważne stanowiska i nie płacą danin. Wśród nich są urzędnicy papieża Aleksandra, który jest przywódcą wszystkich chrześcijan. Przebywają tutaj wielcy uczeni, na czele których stoi Reb Daniel, główny rabin, i Reb Jechiel, urzędnik papieski. Jest on przyjemnym młodym człowiekiem, pełnym rozumu i mądrości, i cieszy się prawem wstępu do pałacu papieskiego, gdyż jest zarządcą jego domu i całego jego majątku. Jest on wnukiem Reb Natana, który ułożył dzieło zatytułowane "Aruch" i komentarze do niego. Innymi uczonymi są Reb Joab, syn głównego rabina Reb Salomona, Reb Menachem, kierujący szkołą, Reb Jechiel, który mieszka w dzielnicy Zatybrze, i Reb Beniamin, syn Reb Szabbataja, błogosławionej pamięci. Rzym jest podzielony na dwie części przez rzekę Tyber. W jeden części znajduje się wielki kościół, który oni nazywają kościołem św. Piotra. Wielki pałac Juliusza Cezara był także w Rzymie (por. Borchardt 1936, Pescarin 2000).

W mieście tym znajduje się wiele wspaniałych budowli, tak odmiennych od wielu innych na świecie. Uwzględniając obie części Rzymu – zamieszkałą i opuszczoną, linia okalająca miasto wynosi 24 mile. Na tym obszarze jest osiem pałaców należących do ośmiu królów, którzy żyli tutaj i byli nazywani imperatorami, zaczynając od króla Tarkwiniusza, przez cesarza Nerona i Tyberiusza, który żył w czasach Jezusa Nazarejczyka, a skończywszy na Pepinie, który wyzwolił ziemię sefardyjską spod władzy islamu i był ojcem Karola Wielkiego.

Poza murami miasta jest wielki pałac, który miał kiedyś należeć do Tytusa. Konsul i 300 senatorów nie przyjęło go z należnym szacunkiem, ponieważ nie udawało mu się zdobyć Jerozolimy przez trzy lata, choć oni zakładali się z nim, że zdobędzie ją w przeciągu dwóch lat.

W Rzymie znajduje się także pałac Wespazjana, będący wielką i bardzo solidną budowlą; także Koloseum, które jest podzielone na 365 sektorów według liczby dni roku w kalendarzu słonecznym; te pałace są położone w promieniu trzech mil. W dawnych czasach w Koloseum odbywały się bitewne widowiska, podczas których zginęło ponad 100000 ludzi, a ich kości do dziś są widoczne w tym miejscu. Król polecił, aby wykonać relief pokazujący scenę bitewną i żołnierzy skierowanych przeciwko sobie twarzami. Zarówno żołnierze, jak i konie, wykonane w marmurze, pokazują zmagania wojenne dawnych czasów.

W Rzymie znajduje się podziemna jaskinia oraz katakumby króla Tarmala Galsina i jego małżonki, którzy mieli być tam znalezieni, siedzący na tronach, a wokół nich około stu dworzan. Wszyscy są zabalsamowani i zachowani do dziś. W kościele św. Jana na Lateranie znajdują się dwie kolumny z brązu, wykonane

własnoręcznie przez króla Salomona, zabrane ze świątyni jerozolimskiej. Każda z tych kolumn miała wyryty napis: „Salomon, syn Dawida". Żydzi w Rzymie powiedzieli mi, że każdego roku w 9 dniu miesiąca Ab z tych kolumn wydziela się wilgotna substancja podobna do wody. W okolicy znajduje się także jaskinia, gdzie Tytus, syn Wespazjana, przechowywał naczynia zabrane ze świątyni jerozolimskiej. W innej jaskini położonej na wzgórzu nad brzegiem rzeki Tyber są groby dziesięciu męczenników[11] (Levanon 1998).

W fasadzie kościoła św. Jana na Lateranie znajdują się marmurowe posągi Samsona z włócznią w dłoni, Absaloma, syna króla Dawida oraz Konstantyna Wielkiego, który zbudował Konstantynopol, nazwany tak na jego cześć. Ten ostatni posąg jest wykonany z brązu, a koń jest pokryty złotem[12]. Znaleźć tam można wiele innych budowli i wspaniałych widoków, których nie sposób zliczyć.

Z Rzymu są cztery dni drogi do Kapui, dużego miasta, zbudowanego przez króla Capysa. Jest to ładne miasto, ale źle zaopatrzone w wodę, a okoliczna ludność często cierpi na gorączkę [tzn. malarię]. Około 300 Żydów mieszka tam, a wśród nich wielcy uczeni i osoby szanowane, których przywódcą jest Reb Conso, jego brat Reb Israel, Reb Zaken i główny rabin Reb David. Ten okręg nazywany jest księstwem (...)[13].

Od tego miejsca [tzn. Sorrento – R.W.] można podróżować przez piętnaście mil drogą u podnóża gór. Zbudowano ją z polecenia króla Romulusa, który założył Rzym. Nakłonił go do tego strach przed królem Dawidem i jego wodzem Joabem. Zbudował on umocnienia zarówno na wzgórzach, jak i poniżej gór, docierając aż do miasta Neapol. Jest ono bardzo silnym miastem, leżącym nad wybrzeżem morskim. Zostało założone przez Greków, a dziś mieszka w nim około 500 Żydów, wśród nich Reb Hezekiasz, Reb Szallum, Reb Eliasz Hacohen i Reb Izaak z Har Napus, główny rabin, błogosławionej pamięci.

Stamtąd można podążyć morzem do miasta Salerno, gdzie chrześcijanie prowadzą szkołę medyczną. Mieszka tam około 600 Żydów.

Wśród tamtejszych uczonych można wspomnieć Reb Judę, syna Reb Izaaka, syna Melchizedeka, wielkiego rabina, którzy przybył z miasta Siponto; także Reb Salomona (kapłana), Reb Eliasza Greka, Reb Abrahama Narboni i Reb Hamona. Miasto jest otoczone murami od strony lądu, a drugiej strony przylega do morza. Na samym szczycie wzgórza znajduje się bardzo silny zamek. Stamtąd jest już tylko pół dnia drogi Amalfi, gdzie mieszka około 20 Żydów, w tym Reb

11 Beniamin prawdopodobnie odwołuje się – niesłusznie – do dziesięciu wielkich rabinów, którzy układali poszczególne księgi Miszny.

12 Beniamin prawdopodobnie nawiązuje do posągu cesarza Marka Aureliusza.

13 Dalej następuje opis Sorrento.

Hananel, lekarz, Reb Elisza i książę Abu-al-gir. Mieszkańcy tego miasta są kupcami, zaangażowanymi w handel; nie sadzą ani nie zbierają zboża, ponieważ mieszkają na wysokich wzgórzach i stromych urwiskach, ale wszystko kupują za pieniądze. Jednakże mają owoców pod dostatkiem, gdyż jest to kraina winogron i oliwek, ogrodów i plantacji, i nikt nie może wojować z nimi.

Stamtąd jest tylko dzień drogi do Benevento, które jest położone między brzegiem morza a górą. Mieszka tam wspólnota około 200 Żydów, na jej czele stoją Reb Kalonymus, Reb Zarach, i Reb Abraham. Po dwóch dniach drogi dociera się do Melfi w hrabstwie Apulia, co oznacza ziemię Pul (Izajasz 66,19), gdzie przebywa około 200 Żydów, a na ich czele stoi Reb Achimaaz, Reb Natan i R. Izaak.

Z Melfi po około jednym dniu podróży można dotrzeć do Ascoli, gdzie mieszka około 40 Żydów, a przywódcami gminy są Reb Consoli, Reb Zemach, jego zięć i Reb Józef. Po dwóch dniach drogi można przypłynąć morzem do Trani, gdzie wszyscy pielgrzymi gromadzą się, by wyruszyć do Jerozolimy, gdyż jest tam dogodny port. Tamtejsza wspólnota liczy około 200 Żydów, a na jej czele stoi Reb Eliasz, Reb Natan, tłumacz i Reb Jakub. Miasto to jest duże i przepiękne.

Po jednym dniu podróży dociera się do Colo di Bari, znaczącego miasta, które zniszczył król Wilhelm sycylijski[14]. Nie mieszkają tam obecnie żaden Żyd ani nie-Żyd, co stało się w następstwie jego zniszczenia. Stamtąd jest dzień i pół drogi do Taranto, które przynależy do prowincji Kalabria, a jego mieszkańcami są Grecy. Jest to pokaźne miasto, w którym mieszka około 300 Żydów. Wśród nich niektórzy zajmują się nauką, a na czele wspólnoty stoją Reb Meir, Reb Natan i Reb Israel.

Z Taranto jest tylko dzień drogi do Brindisi, które rozciąga się nad wybrzeżem morskim. Mieszka tam około 10 Żydów, którzy zajmują się barwieniem tkanin. Po dwóch dniach podróży można dotrzeć do miasta Otranto, zbudowanego na wybrzeżu Morza Greckiego. Mieszka tam około 500 Żydów, a przywódcami wspólnoty są Reb Menachem, Reb Caleb, Reb Meir i Reb Mali. Z Otranto potrzeba dwóch dni, by dotrzeć do Korfu, gdzie żyje tylko jeden Żyd o imieniu Józef. Na tym kończy się królestwo Sycylii (...) (Ochoa 1992).

****

Dalej można podróżować statkiem, oglądając z niego zamki, targi, ulice i pałace. Nowy Tyr jest miastem pełnym kupców, którzy przybywają ze wszystkich stron świata (Lacerenza 1996, Ex Oriente 2003).

14 Bari zostało zniszczone w 1156 roku przez Wilhelma, a jego odbudowa rozpoczęła się w 1169 roku.

Po jednym dniu drogi można dotrzeć do Akry, znanej dawniej jako Akka, która leży na pograniczu ziem należących do pokolenia Aszera. Tutaj rozpoczyna się ziemia Izraela. Miasto położone nad brzegiem Morza Śródziemnomorskiego ma duży port, do którego przypływają statki z pielgrzymami udającymi się do Jerozolimy. Strumień, zwany Kedumim, wypływa naprzeciwko tego portu. Mieszka tam około 200 Żydów, a na ich czele stoi Reb Zadok, Reb Jafet i Reb Jona. Stamtąd są trzy parasangi do Haify, która znajduje się w ziemi Hefer od strony morza, a z drugiej strony na wzgórzach góry Karmel. U jej podnóża znajduje się wiele grobów żydowskich. Na górze jest usytuowana jaskinia proroka Eliasza, gdzie chrześcijanie wznieśli posąg jemu dedykowany. Na szczycie góry nadal można rozpoznać ołtarz, który Eliasz wzniósł za panowania króla Achaba. Miejsce zbudowania ołtarza jest kuliste, z czego jest widoczny krąg na około czterech łokci długości. U podnóża góry przepływa strumyk Kiszon.

Stamtąd są cztery parasangi do Kafarnaum, które jest wsią Nahuma, identyczną ze wsią Maon, domem Nabala z góry Karmel.

O sześć parasangów oddalona jest Cezarea (...). Mieszka tam około 200 Żydów i 200 *Kutim*[15]. Żydzi ci są Samarytanami, nazywanymi [po hebrajsku – R.W.] Szomronim (por. Anderson 2002, Anderson 2005). Miasto to jest spore i ładnie położone tuż nad morzem. Zostało zbudowane przez Cezara i dlatego nazwane zostało na jego cześć Cesareą. O pół dnia drogi położone jest Kako, w czasach biblijnych nazywane Keilah. Nie ma tam żadnego Żyda. O kolejne pół dnia drugi położone jest Lydda, gdzie znajduje się kościół p.w. św. Jerzego, i gdzie żyje jeden Żyd, który jest farbiarzem. Stamtąd jest dzień drogi do miasta Sebastija[16], które leży w Samarii. Można tam zobaczyć ruiny pałacu króla Achaba, syna Omriego. Dawniej było dobrze ufortyfikowanym miastem na zboczu góry, z potokami dostarczającymi wodę. Nadal jest to ziemia obfitująca w strumienie, ogrody, sady, winnice, ale nie mieszka tam żaden Żyd. Stamtąd o dwa parasangi znajduje się Nablus, nazywane dawniej Sychem na górze Efraima, gdzie nie mieszka żaden Żyd; miasto to jest położone w dolinie między górą Gerizim i górą Ebal i zamieszkuje je około tysiąca *Kutim*, którzy przestrzegają tylko spisane prawo Mojżesza, i którzy są także nazywani Samarytanami.

Mają oni kapłanów z rodu Aarona, których nazywają *Aaronim*. Nie zawierają małżeństw z innymi *Kutim*, ale żenią się tylko między sobą. Kapłani składają ofiary i zanoszą dary całopalne na miejsce ich spotkań na górze Gerizim, jak zapisane to jest w Prawie (Nehemiasz 13,28). Twierdzą, że jest to prawdziwe miejsce, gdzie jest Świątynia. Na święto Paschy i inne dni świąteczne składają

15 Termin używany w Talmudzie na określenie Samarytan.

16 Wieś Sebastija leży 55 km na północ od Jerozolimy.

ofiary całopalne na ołtarzu, który wznoszą na górze Gerizim, jak to też jest zapisane w Prawie (Pwp, 27, 12). Uważają, że pochodzą z plemienia Efraima. W środku ich ziem jest grób Józefa, syna Jakuba, naszego ojca, jak jest zapisane: „kości Józefa pochowali w Sychem".

Ich alfabet nie ma trzech liter (hebrajskich), a mianowicie He, Heth i Ain. Hebrajska He jest związana z Abrahamem, naszym ojcem, Heth – z Izaakiem, a Ain – z Jakubem. Brak tych liter dowodzi, że nie mają stosownej godności, łaskawości i pokory. Zamiast nich piszą literę Alef, dzięki czemu możemy powiedzieć, że nie należą do ludu Izraela, chociaż znają prawo Mojżeszowe z wyjątkiem tych trzech liter. Strzegą się nawzajem przed staniem się nieczystymi po dotknięciu zmarłego, kości zabitego lub grobu; przed udaniem się na miejsce, modlitwy, zdejmują ubranie, biorą kąpiel i zakładają czystą odzież. Czynią tak stale. Na górze Gerizim są fontanny, ogrody i plantacje, ale góra Ebal jest skalista i jałowa; pomiędzy tymi górami w dolinie znajduje się miasto Sychem.

W odległości czterech parasangów od ostatniego miejsca jest góra Gilboa. Leży w opustoszałej okolicy. Stamtąd jest pięć (...)[17] do wsi, gdzie nie ma ani jednego Żyda. Stamtąd są dwa parasangi do doliny Ajalon, którą chrześcijanie nazywają Val-de-Luna. W odległości jednego parasangu jest wieś Mahomerie-le-Grand, która należała do Gibeona Wielkiego; nie zamieszkuje tam żaden Żyd.

O trzy parasangi stąd położona jest Jerozolima, będąca niewielkim miastem otoczonym trzema murami. Przebywa w nim mnóstwo Jakobitów, Syryjczyków, Greków, Gruzinów, Franków i ludzi wszystkich innych języków (Rosik 2005).

Znajduje się tam farbiarnia, za którą Żydzi płacą roczną daninę królowi, pod warunkiem, że oprócz Żydów nie będzie wolno osiedlić się w Jerozolimie żadnemu innemu farbiarzowi. Około 200 Żydów mieszka opodal wieży Dawida, na samym narożniku miasta. W dolnej części murów wieży Dawida, na długości około 10 łokci, znajdują się dawne fundamenty poczynione przez naszych przodków. Pozostałe zaś kondygnacje zostały zbudowane przez muzułmanów. W całym mieście nie ma budowli solidniejszej niż wieża Dawida. W mieście znajdują się ponadto dwie inne wielkie budowle. Jedną z nich jest szpital, mogący pomieścić czterystu rycerzy; do niego przybywają wszyscy chorzy, którzy znajdują tam schronienie i opiekę aż do śmierci. Inną znamienitą budowlą jest świątynia Salomona; jest to pałac zbudowany przez Salomona, króla Izraela. Trzystu rycerzy jest tam zakwaterowanych. Codziennie wykorzystują ten gmach do ćwiczeń wojskowych. Ponadto, co którzy pochodzą z ziemi Franków i z innych chrześcijańskich ziem, przyjmują na siebie służbę przez rok albo dwa przebywają tam, aż nie wypełnią ślubów (Arkin 1996).

17 Tekst hebrajski uszkodzony.

W Jerozolimie jest wielki kościół zwany bazyliką Grobu, gdzie został pochowany Jezus i dokąd przybywają pielgrzymki chrześcijan (Krüger 2000).

Jerozolima ma cztery bramy – bramę Abrahama, bramę Dawida, bramę Syjonu i bramę Guszpat, które dawniej nazywano Jozafata, naprzeciw naszej dawnej Świątyni, teraz nazywanej *Templum Domini*. Na tym miejscu zostało wzniesione sanktuarium Omara ben al Khataab z ogromną i wspaniałą kopułą, do którego nie-Żydzi nie wnoszą żadnych obrazów ani posągów, ale jedynie przychodzą się pomodlić. Naprzeciw tego miejsca znajduje się zachodnia ściana, która jest jedyną pozostałą ścianą miejsca świętego świętych dawnej Świątyni (por. *Świątynia Jerozolimska* 2007). Niekiedy nazywana jest Bramą Miłosierdzia. Wszyscy Żydzi, przychodzą, by modlić się przed ścianą dziedzińca świątynnego. W Jerozolimie, w pobliżu pałacu należącego do króla Salomona, zostały zbudowane przez niego stajnie, tworzące dużych rozmiarów budowle, powstałe z dużych ciosów kamiennych. Podobnych nie sposób zobaczyć gdziekolwiek indziej na świecie. Do dziś widoczny jest także basen, gdzie kapłani obmywali się przed złożeniem ofiar. Żydzi przychodzący tutaj piszą swoje imiona na ścianie. Brama Jozafata prowadzi do doliny Jozafata, które będzie miejscem spotkania różnych narodów (por. Ezechiel 20, 35). Znajduje się tam słup, zwany ręką Absaloma, oraz grób króla Azariasza.

W pobliżu jest także źródło, zwane sadzawką Siloe, połączone ze strumykiem Kidron. Nad źródłem znajduje się duża budowla, pamiętająca czasy naszych przodków, ale dziś w tym miejscu znajduje się niewiele wody. Dlatego mieszkańcy Jerozolimy piją najczęściej wodę deszczową, którą zbierają w swoich domach do cystern. Z doliny Jozafata wspina się na Górę Oliwną; miasto od Góry Oliwnej oddziela dolina. Ze szczytu Góry Oliwnej można zobaczyć morze w okolicach Sodomy. W odległości dwóch parasangów od wybrzeży można zobaczyć słup soli, w który została zamieniona żona Lota; owce liżą ten słup nieustannie, ale nadal udaje się zachować pierwotny jego kształt. Ze szczytu góry Oliwnej można zobaczyć całą krainę i dolinę Szittim aż po Górę Nebo.

W pobliżu Jerozolimy jest góra Syjon, na której nie ma żadnego budynku, oprócz świątyni zbudowanej przez chrześcijan. W odległości około trzech mil od Jerozolimy znajdują się cmentarze należące do Żydów, którzy w dawnych czasach chowali zmarłych w jaskiniach. Na tych grobach były datowane inskrypcje, ale chrześcijanie zniszczyli groby, wykorzystując kamienie do budowy domostw. Groby te rozciągają się aż do Zelza w ziemi rodu Beniamina. Jerozolima jest otoczona wysokimi górami.

Na górze Syjon znajdują się groby przedstawicieli rodu Dawida, i groby królów, którzy rządzili po nim. Nie sposób było wskazać dokładnego miejsca, aż jakieś piętnaście lat temu zawaliła się ściana kościoła na górze Syjon. Patriarcha

rozkazał nadzorcy zabrać kamienie ze starych budowli i naprawić nimi kościół. Ten uczynił tak, wynajął robotników i ustalił z nimi wynagrodzenie; dwudziestu ludzi nosiło kamienie z podnóża góry Syjon. Wśród nich było dwóch takich, którzy byli dobrymi przyjaciółmi. Przypadkowo odkryli oni wejście do jaskini, badając kamienie, kiedy pozostali udali się na posiłek. Szukając skarbów weszli do jaskini i odkryli przestronną salę z filarami z marmuru, pokrytymi srebrem i złotem. Znajdował się tam grób króla Dawida, a po jego lewej stronie – króla Salomona. Potem odkryli także groby wszystkich królów Judy, którzy także byli tam pochowani. Niektóre z trumien były szczelnie zamknięte, a ich zawartość jest nieznana. Wiadomość ta dotarła do patriarchy, który posłał po rabina Abrahama Constantiniego, pobożnego pustelnika opłakującego upadek Jerozolimy, i opowiedział mu o tym zdarzeniu według świadectwa dwóch robotników. Wówczas rabin Abraham odpowiedział: "Są to groby potomków rodu Dawida i królów judzkich. Pozwól nam jutro rano tam wejść i zbadać co się tam znajduje". (Magdalena Nom de Déu, José Ramón 2005).

Nazajutrz posłano po dwóch ludzi, którzy odkryli groby, ale znaleziono ich leżących w łóżku, trzęsących się ze strachu i odmawiających wejścia na teren cmentarny. Wówczas patriarcha rozkazał, aby zamknąć miejsce przed odwiedzającymi i tak pozostaje ukryte aż do dziś. Opowieść ta została mi przedstawiona przez rabina Abrahama.

Z Jerozolimy są dwa parasangi do Betlejem, które jest nazywane przez chrześcijan Beth-Leon. Niedaleko tego miasta, może w odległości około pół mili, jest grób Racheli, który został zbudowany z 11 kamieni odpowiadających liczbie synów Jakuba. Nad grobem znajduje się kopuła zbudowana na czterech filarach, na których przejeżdżający Żydzi ryją swoje imiona. W Betlejem jest dwóch żydowskich farbiarzy. To region obfitujący w strumienie, dzięki którym zbudowano studnie i sadzawki (...) (Rüger 1990).

****

Beniamin z Tudeli z pewnością zwiedził więcej miejsc niż większość współczesnych mu mieszkańców Półwyspu Iberyjskiego. Przedstawione dwa fragmenty należy traktować jako przykład znajomości geografii, historii i ogólnej erudycji podróżnika.

Dr Rafał Witkowski
Instytut Historii UAM w Poznaniu
e-mail: witkowskirafal@hotmail.com

SUMMARY

THE ITINERARY OF BENJAMIN OF TUDELA COMPOSED AT THE END OF THE 12TH CENTURY

The Itinerary of Benjamin of Tudela throws a flashlight upon one of the most interesting stages in the development of European and Muslim nations. Rabbi Benjamin visited many cities, towns, villages, regions and countries, travelling ca. 3 years. He visited Rome and South Italy, traversed Greece and came to Constantinople. Then he passed on to Antioch and followed the well-known southern route skirting the Mediterranean, visiting Palestine, Syria, Persia, Central Asia, Northern Africa and returning in 1173 to his native Spain. His account on the struggles between Christians and Muslims may serve as an important source of information to indicate the revival of Islam, which took place between the Second and Third Crusades. Benjamin was always trying to find a Jewish community, however the most prosperous ones in Germany and the Jewish congregations that lay along the route to Palestine had been exterminated or dispersed at his time.

BIBLIOGRAFIA

1. Armistead S.G. (1987): Una tradición épico-carolingia en el "Itinerario" de Benjamín de Tudela. Sefarad, t. 47/1, s. 3-7.
2. Abrahams I. (1996): Życie codzienne Żydów w średniowieczu. Przeł. B. Gadomska. Warszawa.
3. Anderson R.T. (2002): Terry Giles. The keepers. An introduction to the history and culture of the Samaritans. Peabody, Mass.
4. Anderson R.T. (2005): Terry Giles. Tradition kept. The literature of the Samaritans. Peabody.
5. Arkin M. (1996): Travellers' tales. Three visitors to Jerusalem. Jewish Affairs, t. 51/2, s. 70-75.
6. Benjamin von Tudela (1988): Buch der Reisen (Sefär ha-massa'ot), übertragen durch Rolf P. Schmitz. (Judentum und Umwelt, t. 22).
7. Benjamin of Tudela (1993 a): The Itinerary of Benjamin of Tudela. Travels in the Middle Ages. Trans. Joseph Simon, Pangloss Press.
8. Benjamin S. (1995): The World of Benjamin of Tudela. A Medieval Mediterranean Travelogue. Madison.
9. Jüdische Reisen im Mittelalter (1991): Benjamin von Tudela. Petachja von Regensburg, Übersetzung, Anmerkngen, Nachwort Stefan Schreiner, Leipzig, (Sammlung Dieterich, Bd. 416)
10. Borchardt P. (1936): The Sculpture in Front of the Lateran as Described by Benjamin of Tudela and Magister Gregorius. The Journal of Roman Studies, t. 26, z. 1, s. 68-70.
11. Bousek D. (2005-2006): "Chybející" kus cestopisu rabi Petachji z Rezna. Zidovská Ročenka, s. 18-23.
12. Busi G. (1997): Binyamin da Tudela. Nuove avventure bibliografiche. Materia Giudaica, t. 3, s. 39-42.
13. Cano Pérez M.J. (2004): Los notables judíos de Cataluña y el sur de Francia según el "Sefer Masa'ot" de Benjamín de Tudela. Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos, t. 53, s. 73-95.
14. Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (IV-VIII w.); (1996), Red. P. Iwaszkiewicz. Kraków.
15. Ex Oriente (2003): Ex Oriente - Issak und der weisse Elefant. Bagdad - Jerusalem - Aachen: Eine Reise durch drei Kulturen um 800 und heute, hrsg. von Wolfgang Dressen, Georg Minkenberg, Adam C. Oellers, Mainz am Rhein 2003
16. Gieysztor A. (1983): Początki osadnictwa żydowskiego na ziemiach polskich. [w:] Z dziejów Żydów w Polsce. Red. W. Tyloch. Warszawa, s. 5-7.
17. Grodecki R. (1969): Dzieje Żydów do końca XIV w. [w: tegoż], Polska Piastowska. Warszawa.
18. Harboun H. (1986): Les voyageurs juifs du Moyen Age, XIIe siècle: Benjamin de Tudela, Petahia de Ratisbonne, Natanael Hacohen. Aix-en-Provence, Editions Massoreth.
19. Hauziński J. (1989): Początki osadnictwa żydowskiego na Śląsku w wiekach średnich. Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 76. Źródłoznawstwo i Studia Historyczne, s. 95-102.
20. Horn M. (1983): Działalność gospodarcza Żydów polskich w średniowieczu na tle rozwoju osadnictwa. Biuletyn ŻIH, nr 126-127.
21. Jewish travellers (2005): Red. E. N. Adler. London [The Broadway Travellers, t. 12; reprint 1. wydania London 1930].
22. The itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela (1840-1841). Tłum. A. Asher. Vol. 1-2. London.

23. The Itinerary of Benjamin of Tudela. Critical text, translation and commentary (1907). Tłum. M. N. Adler. New York. [2 wyd. New York 1970, 2006].
24. The Itinerary of Benjamin of Tudela. Jewish travellers in the middle ages (1987). Red. E.N. Adler. London. [reprint 1. wydania London 1930].
25. Kashani R. (1992): The travels of Benjamin of Tudela. Ariel, t. 87, s. 37-50.
26. Kowalska Z. (1998): Handel niewolnikami prowadzony przez Żydów w IX-XI wieku w Europie, [w:] Niewolnictwo i niewolnicy w Europie. Od starożytności po czasy nowożytne. Red. D. Quirini-Popławska. Kraków, s. 81-90.
27. Krüger J. (2000): Die Grabeskirche zu Jerusalem. Geschichte, Gestalt, Bedeutung, mit Fotos von Dinu Mendrea und Garo Nalbandian, Regensburg.
28. Kupczyk L. (1993): Benjamin fra Tudela. Rejsedagbog, Nordisk Judaistik 14/1, s. 71-78.
29. Kuyt A. (2002): Die Welt aus sefardischer und ashkenazischer Sicht: Die mittelalterlichen hebraischen Reiseberichte des Benjamin von Tudela und des Petachja von Regensburg, Chloe. Beihefte zum Daphnis, t. 34, s. 211-231.
30. Ramón M. (2005): Testimonios arqueológicos del Oriente Próximo reflejados en el "Séfer-Masaot" de Benjamín de Tudela (Siria-Palestina, Mesopotamia y Egipto). Arbor, nr 711-712, s. 465-488.
31. Labuda G. (1947): Ibrahim ibn Jakub. Najstarsza relacja o Polsce w nowym wydaniu. Roczniki Historyczne, t. 16, s. 100-183.
32. Labuda G. (1958): Źródła arabskie i hebrajskie do dziejów Słowian. Studia Źródłoznawcze, t. 3, s. 61-101.
33. Labuda G. (1967): Źródła hebrajskie i arabskie do dziejów Przemyśla. Rocznik Przemyski, t. 11, s. 49-64.
34. Lacerenza G. (1996): Echi biblici in una leggenda. Tiro in Beniamin da Tudela. Annali Istituto Universitario Orientale, t. 56/4, s. 462-470.
35. Lewicki T. (1955): Źródła hebrajskie do dziejów środkowej i wschodniej Europy w okresie wczesnego średniowiecza (IX - XIII w.). Przegląd Orientalistyczny, t. 3, nr 15, s. 283-300.
36. Levanon Y. (1998): The holy place in Jewish piety. Evidence of two twelfth-century Jewish itineraries. Annual of Rabbinic Judaism, t. 1, s. 103-118.
37. Lyons M.C., Jackson D.E.P. (2006): Saladyn. Polityka świętej wojny. Przeł. K. Pachniak, Warszawa.
38. Ochoa J. A. (1992): El imperio bizantino en el viaje de Benjamín de Tudela. Viaggiatori ebrei, s. 81-98.
39. Palestina y Eurasia (1989): Palestina y Eurasia a finales del siglo XII (viajes de Rabí Ya'aqob bar Netan'el ha-Kohén y Rabí Petahyah de Regensburg), traducción del hebreo, notas e introducción por José Ramón Magdalena Nom de Déu, Barcelona.
40. Peregrinatio (1697): Peregrinatio R. Petachiae Ratisbonensis..., excudit Jodocus Wilhelmus Kolesius, w: Joh. Christophori Wagenseilii Exercitationes sex varii argumenti, Altdorfi Noricorum.
41. Pleszczyński A. (2006): Mieszko I i jego państwo w opisie Ibrahima ibn Jakuba a archetyp dzikiej północy". Acta Universitatis Wratislaviensis, no 2966, Historia 175, s. 209-220.
42. Pescarin S. (2000): Rzym. Przewodnik archeologiczny po wiecznym mieście. Tłum. E. Cander, Warszawa.
43. Rosik M. (2005): Judaizm u początków ery chrześcijańskiej. Wrocław.
44. Rüger H.P. (1990): Syrien und Palästina nach dem Reisebericht des Benjamin von Tudela.

Abhandlungen des Deutschen Palästinavereins, t. 12.
45. Samsonowicz H. (1989): The Jewish Population in Poland during the Middle Ages. Dialectics and Humanism. The Polish Philosophical Quarterly. t. 16, z. 1, s. 35-42.
46. Schmitz R.-P. (1990): Lexikographische Notizen. Biblische und judaistische Studien, s. 675-680.
47. Schmitz R.-P. (1994): Benjamin von Tudela, "Das Buch der Reisen". Realität oder Fiktion, Henoch, t. 16/2-3, s. 295-314.
48. Schreier S. (1998): Benjamin von Tudela und Petachja von Regensburg. Jüdische Reisen im Mittelalter, Leipzig 1991.
49. Shatzmiller J. (1998): Jews, Pilgrimage, and the Christian Cult of Saints. Benjamin of Tudela and His Contemporaries. Toronto.
50. Spekke A. (1938): Wiadomości geografów arabskich o narodach bałtyckich wczesnego średniowiecza. Kraków.
51. Świątynia Jerozolimska (2007). Red. M. Rosik. Wrocław.
52. Travels of Rabbi Petachia (1861): Travels of Rabbi Petachia, of Ratisbon, who, in the latter end of the twelfth century visited Poland, Russia, Little Tartary, the Crimea, Armenia, Assyria, Syria, the Holy Land and Greece, translated from the Hebrew, together with the original, on opposite pages, by A. Benisch ; with explanatory notes by the translator and William F. Ainsworth, London (2nd ed.)
53. Widajewicz J. (1946): Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. T. 71.
54. Witczak K.T. (1994): Król „Gebalim" w liście Chasdaja. Nowa interpretacja. Roczniki Historyczne. T. 60, s. 5-19.

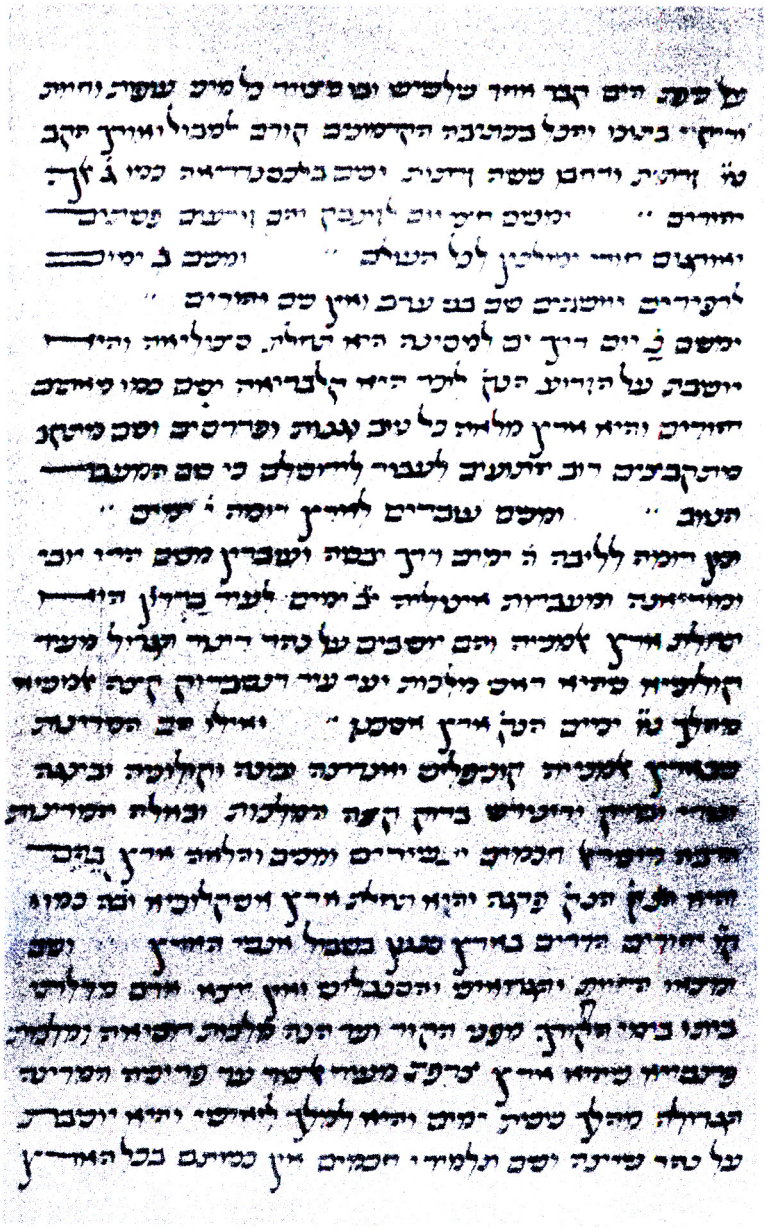

Ryc. 1. Karta 26b z rękopisu rzymskiej Bibliotheca Casanatese, Ms. 3097 (za *The Itinerary of Benjamin of Tudela. Critical Text, Translation and Commentary*, trans. Marcus Nathan Adler, New York 1907 (2 wyd., New York 1970).

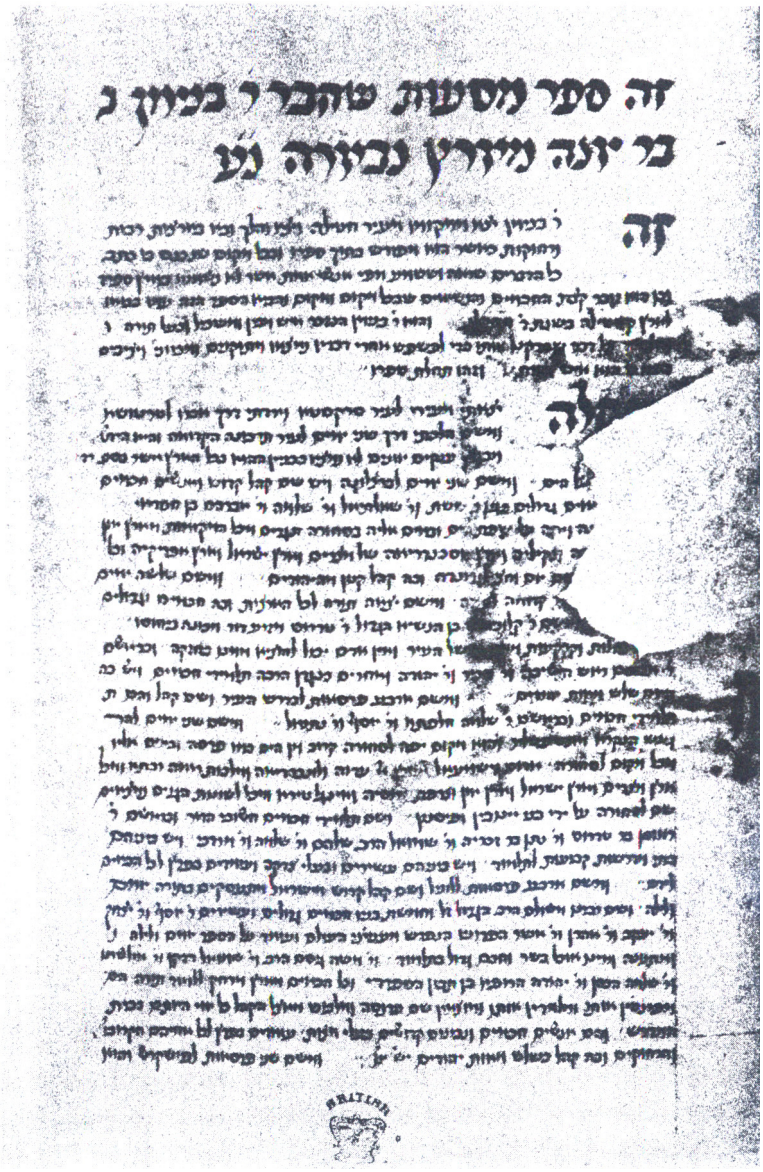

Ryc. 2. Karta 149a z rękopisu British Museum, Add. No. 27.089 (za *The Itinerary of Benjamin of Tudela. Critical Text, Translation and Commentary*, trans. Marcus Nathan Adler, New York 1907 (2 wyd., New York 1970).

BENIAMINI
TUDELENSIS
ITINERARIUM
EX VERSIONE
BENEDICTI ARIAE MONTANI
SUBIECTAE SUNT
DESCRIPTIONES MECHAE ET MEDINAE-ALNABI
EX ITINERARIIS LUD. VARTOMANNI ET IOH. WILDII
PRAEFIXA VERO DISSERTATIO AD LECTOREM
QUAM SUAE EDITIONI PRAEMISIT
CONSTANTINUS L'EMPEREUR
ET NONNULLAE EIUSDEM NOTAE

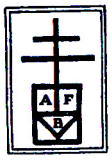

BONONIAE
APUD BIBLIOPOLAM FORNI

Ryc. 3. Strona tytułowa łacińskiego przekładu Beniamina z Tudeli.